

„AMIT AKARTAM, TELJESEN AKARTAM”

SZÉLJEGYZETEK FODOR JÓZSEF LÍRÁJÁHOZ

Fodor József nem tartozott az életükben mellőzött költők közé, néhány rövidebb időszaktól eltekintve benne élt, szerepet vállalt a közéletben, s mint alkotót is számon tartották, megbecsülték. Igaz, sohasem volt szélesebb körben népszerű, de a szűkebb versértők mindig elismerték rendkívüli művészi adottságait, elhivatottságát, csodálták gazdag képalkotó fantáziáját, nyelvi erejét. Már indulásakor észrevették nála az „oroszlán körmöket”, s az is elhangzott róla, hogy verseiből „a nagyság lehelete csap ki”, de mindenki inkább csak a benne rejlő „lehetőségekről”, nem a „megvalósulásról” beszélt. Szenvedélyes viták soha nem kavartak körülötte, a főbb kérdésekben a kritikusok egyetértettek, legfeljebb az árnyalatokban voltak eltérések. Fodor félszázados pályája során mindig ígéret maradt, valójában sohasem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Önkénytelenül vetődik fel a kérdés: egy félbemaradt, derékbatört pályával állunk-e szemben, vagy a költő életművében lényegében megvalósultak a benne rejlő lehetőségek? Idősebb korában írt memoárjai (*Felkavart világ, Egy költészet története*) tanúsítják, hogy Fodort is foglalkoztatták, gyötörték ezek a problémák, életpályáját, saját költészetét olykor szinte viviszekciót hajtva végre önmagán elemezte.

A válasz mégsem egyszerű, hiszen egy kor művészete a burjánzó őstermészethez hasonlít, ahol az adott körülmények végtelen sokasága határozza meg melyik egyedből fejlődik ki a fajtája legjobb adottságait magában sűrítő Növény. Vannak költők – ahogy Juhász Gyula mondja –, akiknél a vers „ünnepi

est”, életművük vékonyka kötetbe belefér, az irodalmi, a művészi életben mégis irányjelzőként tartjuk őket számon. Mások – mint Fodor is – életüket teszik fel a Nagy Műre, „minden izmot megfeszítő” küzdelmet folytatnak érte, és bár tehetséges, vérbeli művészek, hiába írnak közel negyvenezer verssort, művüket nem érezzük kiteljesedettnek, hiányoznak náluk a csúcscok, melyek az igazán nagyokat jellemzik.

A műalkotásban mindig viszony fejeződik ki: az alkotónak a világhoz való viszonya. Szubjektív viszony ez, melyet a külvilág felé irányuló vágyak, az ezek teljesüléséből, vagy nem teljesüléséből fakadó életérzés és a tudatosult világnézet alakítanak, formálnak ki, s végülis meghatározza a művész látásmódját, világképét, állásfoglalását, melynek alapján létrehozza, megalkotja a végtelen lehetőségeket rejtő jelrendszerbe kódolt művet. E viszony realitása, mélysége, milyensége, és természetesen a művész kifejezőképessége adja a műalkotás esztétikai értékét. Különösen hangsúlyoznunk kell ezt a modern művészet esetében, amikor az addig többé-kevésbé egységes világkép felbomlott, s a művész egy széttöredezett, csak részeiben felfogható világgal áll szemben. Ilyen kibogozhatatlan, kaotikus, széteső világban találták magukat a Nyugat második generációjaként számon tartott, a húszas évek elején induló költők, írók is. Természetesen ki-ki a maga módján, egyéniségének, temperamentumának, világnézetének megfelelően, próbálta tisztázni viszonyát e világhoz, de a füllesztő, nyomott, perpektívátlan kor kiváltotta életérzés mindannyiuknál közös volt.

Ekkor robban be Fodor József „kiforrott”, „kész” költői eszközök birtokában az irodalmi életbe nyolc verssel Az Est hasábjain. Kevés költő dicsekedhet olyan sikerrel, ahogyan az addig soha nem publikáló huszonöt éves fiatal embert fogadja az irodalmi közvélemény. A költő visszaemlékezése szerint Mikes Lajos, Az Est-lapok szerkesztője Babitscsal és Tóth Árpáddal tanácskozta meg „felfedezésének dolgát”. „1923. június 29-én az összes Az Est-lapok írtak” róla. Tóth Árpád mutatja be *Új magyar költő* címmel, és olyan tulajdonságokra

hívja fel a figyelmet, „melyek egy csapásra lírikusaink első sorába emelik ezt a kezdő költőt.” Hogy Tóth Árpád e véleményével nem áll egyedül, tanúsítja az induló József Attila nővérehez írt levele is:

„van egy Valaki – írja –, akivel érdemes felvenni a ‚nemes’ versenyt, különben ez a Valaki nagy súlyával belém fullasztja a szót, az én gyönyörű igémet egy másik igehirdető: Valaky Fodor József.”

Mit hoz tarsolyában a fiatal Fodor József, amiért annyira lelkesednek a kortársak? Kifejezi a helyüket nem lelő, talajvesztett írók bizonytalan, kilátástalan életérzését, fiatalos hévvel, merészen hangot ad a nyomasztó légkör elleni lázadásnak, olyan vágyakat szólaltat meg, melyek másokban is élnek, de ilyen egyértelműen nem kerülnek kimondásra: „Sűrű és súlyos itt a levegő, / A lélegzések szűrők, nehezek” – írja –, „Vakítva, tikkasztva, kötözve, / Száj szólani nem bír, moccanni láb, / Mert jaj, ha felnyögsz, mozdulni mersz, / Reád fullad az egész világ!” (*Verseim*). Ki ne ismerne ebben a hangban Ady bátor szókimondására, expresszív kifejező erejére? Már Tóth Árpád bemutató cikkében Ady-tanítványként emlegeti, igaz hozzáteszi, „új vonások gazdagsága teszi egyénivé”, „nem üres utánzó, hanem lélek szerint való rokon”. A fiatal József Attila rajongásában is közrejátszhatott az „adys-attitűd”, hiszen ő maga is próbálkozott ezidőtájt hasonló hangnemben írni. Ady próféta, az embertelenséggel szemben az emberi méltóság nevében kétségbeesetten tiltakozó háborús költészetének folytatóját vélték többen Fodor verseiben felismerni. Bár tanítványként, mégha egy zseniális költő tanítványaként is, emlegetni valakit sohasem jelenti a teljes elismerést, mégis a húszas évek elején – az erősödő Ady-kultusz idején – volt ennek némi nemes csengése.

Adyt követni azonban rendkívül veszélyes volt, ezt a fiatal József Attila idejében felismerte. Az induló Fodorra olyan súllyal nehezedett ez az örökség, hogy megbénította, „agyonyomta”, gátolta a benne valóban meglévő kvalitások kibonta-

kozását is. Ennek a veszélyét ő maga is felismerte, 1930-ban Berlinből ezt írja Hatvanyinak:

„... lehet, hogy azt hiszi rólam, hogy új szóvirágokkal felspékelt darab Ady, – afféle Ady utáni Ady – bál utáni dühödt, komikus magában táncos, ki a nagy sztárok számjait rágja.”¹

Memoárjában keserűen említi, hogy „felfedezése” után „hétről hétre . . . új és új verscsodákat kellett volna” produkálnia, „de Mikes és Tóth Árpád csalódására” erőlködni kellett, és sokszor rosszakat írt, „úgy, hogy Tóth Árpád már azt is mondta: – Sajnos, lezüllött.”² Hogy a „hozzáfűzött reményeket” „nem váltotta be”, abból is kitűnik, hogy hamarosan napirendre térnek fölötte, s kötete csak négy év múlva jelenik meg elég szerény sikerrel. „Engem . . . kihasználtak reklámnak és félredobtak” – panaszojja Hatvanyinak.³

Fodor József, amikor Ady hangján szólal meg a húszas években – Turóczi-Trostler József szavaival: „az Ady utáni megmerevült lírában valami „Durchbruch’-ot” csinált. Arra azonban nem futotta erejéből, hogy Adyt „meghaladva, megőrizve” csak Fodor József legyen, és ittmaradt – ismét Turóczi-Trostlert idézve: „egy nagy szobor alatt és egy nagy hagyománnyal, unokátlanul, egy – gyökereit magával együtt elveszejtő – árvaságban.”⁴ Persze a kérdést úgy is föl lehet tenni: lehetett-e a húszas években – Kassák és az avantgard után! – Ady hangját folytatni? Lehet-e egyáltalán egy költőzsenit folytatni? Petőfinek sem voltak „folytatói”, csak epigonjai, akik igazán folytatták, nem az ő hangján, szóltak. Vajon Ady; ha tovább él, hogyan folytatta volna? Gondoljunk arra, hogy költészete a *Versektől A halottak élénig* milyen jelentős változáson ment keresztül. Már Szabó Lőrinc felfigyel rá, hogy a fiatal Fodor József „adys-hangja” nem természetes,

¹ *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Bp. 1967. 427. old.

² Fodor József: *Egy költészet története*. Bp. 1975. 45.

³ *Levelek Hatvany Lajoshoz*. 423.

⁴ *Egy költ. tört.* 49.

bizonyos mértékig póz, magára vállalt szerep: „naiv lélek – állapítja meg a *Lihegő erdőkről* írt kritikájában –, aki korlátozkat emel maga köré, a kései Ady világában él . . .”⁵

De vajon Ady igazi szellemét folytatja-e az induló Fodor? A felfokozott, feszülő indulatok, biblikus-prófétás hangvétel kétségkívül Adyra emlékeztetnek: „Beléd ütve titkos pecsétet, / Hol van az üzenet, Küldött? / Hát elfeledted küldetésed?” vagy: „Oh, lelkem, lelkem, mit rád bíztak: / Hová tetted az Isten titkait?” (*Szomorú az, hogy te úgy hallgatsz*) Képei, nyelve, szófűzése gyakran Adyé, nem is mindig a késői Adyé, hanem a *Vér és arany* költőjéé: „Csókoknak csillogó fürtjei / Szeretek bennük fürdeni / Ajkodon százszor és százszor.” „Be szeretem én gyászoló hajam, / Rázkódva, suttogva, mámorosan / Egybefonni a tiédde.” (*Dal*); „Előre, előre, álmod lovai: / Éljen az éles, nagymámorú út!” (*Kicsi házak, töppedt emberek*); „Szívem túlért, ne bántsátok, / Szívem túlért, alig függ szárán”, „Mint kései körte, pogány-arany, / Ég ízekkel teli, lobogva”, „Csitt – most őrizzük az álmodó álmot!” (*Délelőtti dal*); „Én akkor láttalak, Bál Isten, / E rőt felhő volt a szakállad”, (*Bálhoz, a vér istenéhez*) stb. Lehetetlen észre nem venni, hogy a *Lelkem napos ormain* mintája *A vár fehér asszonya* volt:

Úgy jársz a lelkem napos ormain,
A lábad régi avarban tapog . . .
...
Megmozdulnak bent a havas hegyek . . .
...
Taposó, apró lábaid alatt,
Felnögnék bennem az avarpillás,
Álomszuszék, öreg domboldalok . . .

(*Lelkem napos ormain*)

Fodor is kedvelte a szimbólummá növesztett, nagybetűvel írt fogalmakat: Álom, Titok, Csoda, Végtelen, Fény, Szépség, Természet, Lét, Sors stb., és nem utolsó sorban Adyra emlé-

⁵Szabó Lőrinc: *Lihegő erdők*. Pandora 1927.

keztet lírájának rendkívüli módon felfokozott, gyakran már „önistenítő” *én*-központúsága. De éppen e téren tűnik ki minden külsődleges hasonlóság mellett a két költői világkép közötti áthidalhatatlan szakadék. Adynál a felfokozott, szimbólummá emelt *Én* ellenére sohasem csak valami elszigetelt, társadalomtól elvonatkoztatott *Én* és a *Világ* viszonyáról van szó: lírájában az egész magyarság, a parasztság, a munkásság önmagában sem tudatosult vágyai, álmai, életösztone fogalmazódnak meg. Az ő szimbólumai ezért nem válnak soha elvont általánosságokká: a magyar élet, a magyar sorskérdések konkrét, véres valóságában gyökereznek. Ady sírása egy nép siratása, átka a magyarság átka, harca a „magyar pokollal” van, egy emberségesebb világ, szabadon kibontakozó „teljes élet” nevében.

Fodor József *Én* és *Világ* viszonyában azonban egy izolált, talajtvesztett, társadalmon kívüli ember anarchista lázadása jut kifejezésre. Hiányzik belőle valamilyen közösséghez, néphez, osztályhoz való sorsszerű kötöttség, haragja elvontan az egész gonosz, kegyetlen világ ellen irányul, mely nem engedi megvalósulni az ember, az individuális ember, legszebb álmait. Igazságai ezért válnak legtöbbször helyhez, időhöz konkrétan nem kötődő általánosságokká, „féligazságokká”. A konkrét társadalmi valóságtól elszakadást kritikusai gyakran szemére hányják Fodornak. Már Szabó Lőrinc megállapítja róla idézett kritikájában, hogy: „kívül áll az életen”, „a Kozmoszban él, melyhez a fantázia fűzi, s belső kozmoszban, mint az álmodó szerelmes”, „roppant kifejező gazdagságát prófétikus általánosság konklúziójába” szegényíti. Vas István „megfoghatatlan, metafizikai lebegés”-ről beszél az *Utóhang* (1936) című kettőről írt kritikájában, s ő is úgy látja, a „tisza költő” távol áll „a barbár ösztönöktől, indulatoktól dúlt” világtól.⁶ Mindegy, hogy Vas István ezt dicséretnek, vagy kritikának szánta, a lényege ugyanaz. Komlós Aladár ezt, szintén pozitívumként

⁶ Nyugat 1936. I. 474., 475.

fogva fel, úgy fogalmazta meg, hogy Fodor „nem osztályköltő, hanem örök, nagy tárgyakhoz nyúl”.⁷

Fodor költészetének tragikumuma abban van, hogy egy életen át kereste, de valójában sohasem találta meg önmagát. Igaz, a bizonytalanság érzés korjelenség volt, de ebből is kinőhetett volna, mint ahogy ki is nőtt számos esetben (l. pl. az induló József Attila, vagy Szabó Lőrinc költészetét, de lehetne folytatni a sort Illyés Gyulával és másokkal is) jelentős lírai oeuvre, csakhogy ehhez nem volt elég egy „szoborra merevített zseni” álarcát felolteni mégoly jelentős költői kvalitások mellett sem. Mert Fodor végeredményben ezt tette. Noha állandóan küzdött a legigazabb önmagát adni, egy életen át szerepet játszott. A félreértések elkerülése végett: nem komédiázott, valóban hitt a szerepében és vérremenő komolysággal tette, amit tett. A komédiázásból még lehetett volna igazán nagy költészet (számos példát lehetne erre is felhozni), de így igazat kell adnunk Szabó Lőrincnek, amikor szemére vetette, hogy „fascinálólág hatnak rá a nagy példák”.

Fodor tudatosan vállalta Ady szerepét, anélkül, hogy észrevette volna, hogy Ady egyéniségének éppen a leglényegesebb vonása hiányzik belőle: a hallatlan intenzitással átértett életközelség, a határozott társadalmi, politikai célratörés.

„Ady Endre szelleme éltet engem is – írja Hatvanyinak –, ez a szellem, amit ma divat megtagadni és előny, hogy boldoguljunk. Én a mellemre akarom tűzni a meggyalázott címereket.”⁸

E levél hangja 1930-ban, a Kosztolányi által megindított Ady-revízió körüli vita után, nyilvánvalóan a Babits-iskola és Kosztolányi ars poétikája ellen irányul, de mutatja azt is, hogy Fodor még mindig nem érzékeli az Ady és a saját költészete közötti lényeges különbséget. Az Ady-póz egyébként nemcsak fiatalkori költészetében lelhető fel: végigkíséri egész életén, a kötetéről írt kritikáknak is állandóan visszatérő motívuma. S

⁷ Komlós Aladár: *Kritikus számadás*. Bp. 1977. 282.

⁸ *Levelek Hatvany Lajoshoz*. 423.

mégcsak azt sem mondhatjuk, hogy ennek az adys magatartásnak semmi alapja nem volt. Vajda Endre a lényegre tapint, amikor 1958-ban az *Idők útján* című kötetéről írván a két költő viszonyát így jellemzi:

„... az én és a világ állandó konfliktusa, az a hajlam, hogy a saját személyét mindig középpontban tudja, sőt nem egyszer mitológikusan felnagyítva, Ady alkati párjává teszi, és ez amennyire lendítőereje, ugyannyira tehetétele is költészetének.”⁹

Fodor költészetének gyökerei a századelő szecessziós szemléletéhez nyúlnak vissza, oda köti felfokozott *én*-központúsága is. Nála azonban – szemben Adyval – a felnagyított *én* befelé fordulást is jelent. Babits már 1904-ben „börtön”-nek érzi „énbezártságát” (*A lírikus epilógja*). Fodor két évtizeddel később tudatos költői programot csinál belőle, büszkén vállalja a társtalanságot: „Népeket átélt lelkem visszahull / Magamba...” – írja. – „Én egyedüliségem! Csak önmagam / Megértettjeként maradjak így [. . .] Öleljem át didergő sorsomat.” (*Nincsennek már kiáltók*). Komlós Aladár találóan állapítja meg 1936-ban, hogy „Fodor sértett költő”. Valóban az: az egész világgal szemben. A pusztában van „negyven éjjel”: „Mint a kemény / Próféták, akik lángoló szemekkel / Futottak az emberektől”, csakhogy, ő ott is önmagának, befelé kiált: „Így kiáltok én hozzád, emésztő Erő! / Így kiáltok én hozzád, Igazság! / Így terülök elédbe: Lelkem!” (*A pusztában*) „A költőnek megértője, barátja / Híve, segítője nincs senkise!” – panaszolja egyik versében. Befeléfordulása tulajdonképpen „önmagakeresés”: „Válogass ki engem magamból [. . .] Valaki, ki tudod, ki vagyok én [. . .] Te, igaz, kegyetlen önszeretet.” (*Válogass ki engem magamból*) „Szeretem és sajnálom magam” – vallja máshol (*Panaszolni szeretnék*).

A „sértett-költői-magatartás” végigkíséri Fodort pályáján. Költői hangja – több kritikusa észrevette – Vajda János magá-

⁹ Élet és Irodalom 1958. júl. 27.

nyos, világgal perlekedő, tragikus-pátoszú hangjára emlékeztet. A nagy átkokat szóró poétát juttatják eszünkbe kedvelt kozmikus képei, hasonlatai, metafórái is. Vajda a fenséges, magából tűzcsóvát kibocsátó, magányos, soha vissza nem térő üstökös pályájában a saját sorsa szimbólumát látja, Fodor a hidegfényű csillagok, a „Jövő magányos messzi nép”, az „Emeitfejű idők / Bíbor orionjai” zord társának érzi magát. Rokon vonás a két költőnél az Igazság, a Lét, a Végtelen, a Titok állandó szenvedélyes kutatása is. Költészetének e tulajdonsága miatt emlegették Fodort egyes kritikusai filozofikus, bölcselő költőként; valójában nem az ő sem, Vajda sem: keresők, kérdezők mindketten, de a válaszig soha nem jutnak el. Olykor az az érzésünk, mintha Fodor Vajdának darabosságát, versritmusának ügyetlenségeit, zökkenőit is örökölte volna. Igaza van Vas Istvánnak:

„... néha bámulnunk kell, hogy ez a sok szempontból nagyszabású költő ügyetlenül botladozik ott, ahol jelentéktelen rímelők is fölényesen, egyenetlenül tudnak járni”.¹⁰

A felfokozott *én-központúság* és *küldetéstudat* mellett másik jellemzője, mondhatnók központi „értékkategóriája” Fodor költészetének a fanatizmussá növesztett szépségkultusz. Gyökerei ennek is a szecessziós látásmódhoz, életérzéshez nyúlnak vissza: „Feldagadt undorral” menekül a hétköznapi szürkeségéből, unalmából, a „hitet, Istent / Pénzért áruló”, „tompult fejek, / Szűk ég, üres szívek” művészet és szépségellenes „Kárhozott fészék”-ből:

Csak innen el,
E semmiből, unalomból,
E porból, zűrzavarból, emberekből,
Kiknek rikácsoló, egymást túlzúgó
Zaja belémfojtja a lélegzetet!

(*Indiába, Braziliába*)

¹⁰ I. m.

Csodák után vágyik, melyek kiragadnák „rút környezetéből”, s mivel a „racionális” emberi világ ellensége a fenségesnek, a szépnek, a természethez, a mindenséghez menekül:

... – Oh, ég, föld! s mint ragyog
 Annyi szépség felém! Mi forr
 Minden percben, mennyi szín,
 Változat: és úgy ki liheg
 Csodákért, mint én! ...

(Uo.)

Mintha a fiatal Babitsot hallanók, aki „Irisz koszorújának” káprázatos színpompáját csodálja és állítja szembe az élet szintelenségével. Babitsra emlékeztet az a gondolat is, hogy a durva tömeg nem érti meg a szépet, nem veszi észre a csodálatost, a nagyszerűt: „... elfullaszt a tömeg mindent, mi szép, / Mindenhol?” – kérdi kétségbeesve, és arra a következtetésre jut: „Csak az álom szépíthet elém / Mesét, távont, / De rút a való / Mindenütt rút...” (Uo.). A *Felkavart világban* így emlékezik vissza induló éveinek a világhoz való viszonyára: „Első verseim témakörét, a szülőföldi természet képeiivel keretként, a szűk és tágabb – egy egész világ – környezetem elleni lázadás adta.”¹

Adys hangvétele mellett nyilvánvalóan szépségkultusza is közrejátszott sikeres költői „berobbanásában”. Nem csoda, ha a kissé konzervatív ízlésű, az új művészi jelenségekre kevésbé érzékeny Mikes Lajos, akinek példaképei Petőfi, Vajda János, Ady és a Nyugat első nemzedéke voltak, elragadtatással beszél az általa felfedezett „új zseni”-ről, s egyik fő erényének éppen azt tartja, hogy „bele tud gyűmni mindent a régi, becsületes formákba, amelyek újjáélednek, megfrissülnek szenvedélye viharzásában”.² Az is elképzelhető, hogy a szépség bűvöletében élő Osvát Ernő valóban – amint Fodor visszaemlékezik rá

¹ Fodor József: *Felkavart világ*. Bp. 1972. 198.

² Pesti Napló 1927. május 28.

—: „1927 nyarán, az Abbáziában a *Lihegő erdőket* az „Ady utáni legjelentősebb, új költői tett”-nek nevezte . . .”¹³

Kedvez e szépségimádatnak Fodor valóban egyik legjelesebb költői adottsága: rendkívül gazdag képalkotó fantáziája. Ezen a téren gyakran mesterein, a nyugatosokon is túlszárnyal: tobzódik a képekben, zsúfolja, gyömöszöli őket a versbe, egymásbafolyó, szokatlanul merész szókapcsolataival, véget nem érő hasonlataival, metaforái szinte kifulladásztják az olvasót. Nem egyszer úgy hat, mintha önmaga is el volna bűvölve saját hangjától, s nem tudná befejezni a verset. Tóth Árpád „valami sajátos, barokk pompá”-t és „zsúfoltság”-ot emleget nála már a bemutatató cikkében, „melynek ő az első magyar képviselője”.¹⁴ „Bőség és bőség — el sem fér magában . . . — írja Szabó Lőrinc. — Káosz ez a stílus, bozót és mámoros erdő . . .”¹⁵ Komlós Aladár úgy véli: „Eret kellene vágni e vérbő lírán, rögtön elevebben mozogná.”¹⁶

A szépséget Fodor számára eleinte a látvány, a természeti szép jelenti, innen veszi gazdag, színárnyalatokban pompázó költői képeit is: „Feltündökölnék a hold mezőin” verseiben, és „Fellángolnak a távoli világok”. (*Esti dal*) „Ezüstös ormú vén hegyek alatt” „Zeng az ég-trombita, tenger dalol”, és a költő rohan „száz fénytől csillagosan” (*Beolvadás*). Társadalmonkívvüli, embernélküli szépség ez, ahol csak a vegetatív, buja természet és a csillogó, zordon kozmikus világ van jelen, és a költő mindenséget-magábaszívó felfokozott énje, amely telve: „mint a bányák arannyal, / Mint őszi gyümölcscsel a fák” (*Mint őszi gyümölcscsel a fák*).

Az önmagát kifejezni vágyó Fodort azonban ez az impressziókból összeálló szépség nem elégíti ki, rádöbben, hogy e „csaló dolgok” csak a felszín, hiszen „Ezerféle a szépnek arca”, és úgy érzi: „A szépség ellensége a mélynek” (*Gyűlöle-*

¹³ *Felkavart világ*. 141–142.

¹⁴ Az *Est* 1923. jún. 29.

¹⁵ I. m.

¹⁶ I. m.

tes nekem a szépség). Valójában nem gyűlöli ő meg sohasem a szépséget, de valami maradandóra, örökérvényűre vágyik, s ezt mindinkább a költészetben, a múlt nagy örökségében találja meg. Így válik számára példatárrá az egész kultúrtörténet: Homérosz, a görög dráma, Shakespeare, de főként az angol romantika nagy költői: Keats, Shelley, Wordsworth. Ez utóbbiak különösen erős hatással vannak nagyratörően szárnyalni vágyó, elvontságra hajló, patetikus költészetének alakulására.

Szecessziós szépségkultusza, adys énközpontúsága, befelfordulása, romantikus pátosza, elvont általánosságai kétségkívül anakronisztikus vonások Fodor költészetében. Ennek ellenére nem válik epigonná: a világgal szembeni lázadása, ha kezdetben nem több is anarchizmusnál, sértődöttségnél, egyéni karaktert biztosít lírájának, és rangos helyet a magyar irodalomban. Igaz, lázadása túl általános, megfoghatatlan: a „rossz világ” ellen, amely ellensége a Szépségnek, a Jóságnak, az Igazságnak, mégis ítéletet, etikai magatartást fejez ki. S ha ez az általánosságba vesző humanizmus a húszas években nem tűnik is többnek különködésnél, nélkülöz is minden konkrét társadalmi alapot, később igen jelentőssé válik. Ha eleinte „próféciai”, a „bűnös világra” szórt átkozódásai üresen konganak, frázisszerűen hatnak is, a harmincas évek közepén ez a magatartásforma szükségszerűen „átértékelődik”, „korszerűséget” nyer. Ekkor a „világ elleni lázadás”, a fasizmustól elkülönülést, az ellene lázadást, tiltakozást is jelent. Nem véletlen, hogy az önmagával meghasonlott, az öngyilkosság gondolatával foglalkozó Fodor kétségbeesést, reménytelenséget sugárzó kötete, az *Utóhang*, szemben a korábbi kettővel (*Lihegő erdők*, *Falevelekre ird*) oly élénk kritikai visszhangra talál. A verseiről korábban lekicsinylően nyilatkozó Komlós Aladár most elismerő kritikát ír róla: „Fodor komor, mazohista göggel, mint megtagadott istenek papja, néz el a gyakorlatias, pigmeus nép győzelme fölött.”¹⁷

¹⁷ Uo.

Már első kötetéről írván többen emlegetik Adyval rokon, mítikussá felnagyított váteszi, prófétai küldetéstudatát, bibliás, ótestamentumi, átkokat szóró, retorikus hangját. Mikes Lajos „vergődő, vívódó, hívő lélek”-nek mondja, aki „az ószövetségi próféták és Savonarolák fajtájából való”¹⁸ Fenyő László kiemeli, hogy „vállalja az ostorzást és a prófétaságot”, „nem kell neki e földön egyéb, csak Isten sugalmának hű vagy gyarló ajka lenni.”¹⁹ Az *Utóhang*ról Forgács Antal azt írja, hogy Fodor „Jeremiásként szórja átkait e ‚szürke’, ‚zürös’ korra”.²⁰ Féja Géza úgy látja: „Isten neki adta a nagy bárkát, ahol magában van, csak a holnapra méltó sarjakat vitte magával, s az egész „vízözön” rémségét is beláthatja.”²¹ A váteszi magatartás Fodor lírájának valóban szembetűnő vonása: „Oh, népem, furcsa nép, hol csak úzötten / élhetett az igaz . . .” – írja – „Ál-nagyságok világa: mennyi nagy van / Körülöttem! [. . .] e törpe kornak / Bálványai [. . .] Mert kit pusztulni rendelt bús haragja, / Az Isten azt először megvakítja / És vele ál-prófétákat csudáltat . . .”, „. . . ha szólok: magammal / Vívodom csak még, mint Jákob az angyallal / Nagy árnyával . . .” (*November végén*) „Minket – kesergi másutt – a vég előtt jött / Próféták sorsa ért: remeg betűnknek / Oszlopa s rendül, mint Ágyúzva szétlőtt / Katonák rendjei . . .” (*Az éjszaka dalai*).

Az *Utóhang* fogadtatásával azért szükséges részletesebben foglalkozni, mert bizonyos fordulatot eredményezett Fodor írói magatartásában. Saját visszaemlékezése szerint különösen Méliusz Józsefnek az erdélyi Korunkban megjelent kritikája gyakorolt rá erős hatást:

„Az individualizmus meddő kétségbeeséséből kikeveredve – vallja – új, harcoss utat láttam magam előtt, éreztem, sohasem volt nagyobb dolog költőnek lenni, mint most . . .”²²

¹⁸ I. m.

¹⁹ Nyugat 1928. II. 486–488.

²⁰ Válasz 1936. 56–57.

²¹ Magyar Írás 1936. okt.

²² *Egy költ. tört.* 95.

Méliusz nem kevesebbet hány Fodor szemére, minthogy: „költészete azt a széthulló, oszló osztályt idézi, mely tragikus erejű költőjét szükségszerűen önmagába fojtja”. Megállapítja, hogy „a kiútnélküliség nála tudatos”, és: „Negyvenedik évéhez közelgőn, egy individualista költői pálya csúcán fel kell fedeznie, hogy téves volt élete minden csapása, amelyen járt.” Mindez annak a következménye, hogy Fodor „egyetlen biztos pontra sem talált, mit ha megragadna, önmagát menthetné át egy új világ derengésébe”. Gide, Romain Rolland példáját idézi, akik, mint számosan „a szellemi alkotók legjobbjai” megtalálták a kiutat.²³ A kritika Fodorra gyakorolt hatását legbeszédesebben Gaál Gáborhoz írt levele tanúsítja, melyben ilyen lelkes sorok olvashatók: „Új világ felé megyek – a kor lelkiismereti férgén túl az új idők hangja akarok lenni . . .”²⁴

Az igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy az *Utóhang* ilyen meleg fogadtatása a baloldal részéről nemcsak – és talán nem is elsősorban – a kötet művészi értékeinek szólt, külső körülmények is közrejátszottak. Nem sokkal a kötet megjelenése után történt ugyanis, hogy Fodor visszautasította a József Attilával együtt neki ítelt Baumgarten-„kisdíjat”. Ez a – Fodor szerint is – sértődöttségből származó, nem is teljesen végiggondolt „gesztus” óriási feltűnést keltett annál is inkább, mert József Attila átvette a díjat. A jobboldali sajtó szenzációt csinált belőle, a Babits ténykedését egyébként is kritikus szemmel néző baloldal pedig merész tettként könyvelte el. A Korunk szerkesztősége is ennek kapcsán figyelt fel Fodorra. A folyóirat februári számában Méliusz József a Baumgarten-díj odaítélése miatt Babits tevékenységét keményen bíráló cikkében ez áll:

„Még vigasztaló, hogy akad karakán magyar író a díjazottak között – a neve Fodor József –, aki egy tiltakozó gesztussal visszautasította a neki kiutalt ezer pengőt, ezzel tüntetve a kitüntetettek megválasztásának módja ellen.”²⁵

²³ Korunk 1936. ápr.

²⁴ Id. Antal Gábor: *Fodor József*. Bp. 1976. 124.

²⁵ Korunk 1926. febr.

Két hónappal később közölte a folyóirat áprilisi száma Méliusz idézett kritikáját az *Utóhangról*.

Fodor nem túloz, Méliusz bírálata valóban komoly hatással volt rá, noha költészetében „gyökeres” változásokat nem idézett elő. Átértékelődött azonban és tudatosult a költőnek a világhoz való viszonya: az elszigetelt egyén anarchikus lázadása társadalmi értelmet, célt kapott, egyértelműen a fasizmus ellen irányult. Ekkor kezdődik harcos publicista korszaka, kapcsolatba kerül az antifasiszta mozgalmakkal, rendszeresen ír a Korunkba, a Válaszba, a Gondolatba, a Népszavába, szerepel a munkásírók kiadványaiban, hozzászól a vitákhoz. Magányossága azonban ekkor sem oldódik fel, nem csatlakozik egyik baloldali csoportosuláshoz sem, de a humánus nevében felemeli szavát minden embertelenség ellen, „Aki él, vallania kell – írja egyik cikkében –; s amit belülről hall, el kell mondania. Szét kell kiáltania, ha Tátrákat halmoznak is számunkra máglyául . . .”²⁶

Szemlélete bizonyos kérdésekben, így a népi irodalom megítélésében is, az urbánusokéhoz áll közel: Türelmetlenül reagál a népi írók olykor nacionalista színezetű, a faji gondolattól sem mindig mentes megnyilatkozásaira, s ilyenkor szem elől téveszti a mozgalom valóban népi, demokratikus jellegét is. Kulturális törekvéseikben az egyetemes európai kultúrát leszűkítő provincializmust, muccsaiságot véli fölfedezni, s felfogása itt, akaratlanul is, nem egyszer egybecseng Szekfű Gyula hasonló nézeteivel. Gúnyosan teszi fel a kérdést:

„. . . mi a ‚népi’ irodalom? Melyik írás nem az, mely egy nép nyelvén íródik, annak lelki, szellemi szükségletéből, nyelve, élete talajából emelkedik?”²⁷

Elfogultságában egészen odáig megy, hogy a „munkásírók”-ról vitázva még a tehetséget is elvitatja a népi íróktól, Szabó Dezső-epigonoknak nevezi őket, akik „a jó közepes polgári

²⁶ Fodor József: *A történelem sodrában*. Bp. 1961. 17.

²⁷ Újság 1939. júl. 18.

írók színvonalának” sem felelnek meg.²⁸ És mindezt a népi írók legjobb műveinek megjelenése után, s Révai József róluk írt elemző könyvének ismeretében (melyről egyébként ő írt méltató bírálatot!) jelenti ki.

Nem tartozott azonban az urbánusok köréhez sem. Amint memoárjában visszaemlékezik rá: taszítja tőlük az az érzés, hogy miközben „az egyoldalú s mind rikitóbb fajisággal szemben” a „leszámolás igényével” küzdenek, „a „fürdővízzel” együtt öntik ki a magyarságukat is”. Gyökértelennek, vértelennek, jellegnélkülinek találta az urbánusokat, s „egy minden valóban értékes nemzetivel szemben való fölényes cinizmust”, „kozmpolita nagyképűséget” vélt náluk felfedezni, akik „nagyvilágiaskodó” fogalmazásukban megtagadják az „éltető hagyományt”.²⁹ A nemzeti hagyományok, a múlt kulturális örökségének tisztelete, őrzése, féltése választotta el az urbánusoktól. Igaztalanok voltak, akik őt költészetének általános, elvont humanista tematikája miatt kozmpolitizmussal vádolták.

Kívülről, bizonyos fokig felülről nézte tehát mind a népi tábort, mind az urbánusokat. Egy késői interjújában „tulajdonképpen a Korunk-hoz”³⁰ tartozónak vallja magát, s ez több pusztán érzelmi kötődésnél. Ha ideológiailag, világnézetiileg több tekintetben különbözött is a marxista igényű folyóirat irányvonalától, megalkuvást nem ismerő antifasiszta magatartása, írásainak következetesen baloldali hangvétele, olykor inkább türelmetlen, anarchizmusba hajló megnyilatkozásai beleillettek abba a népfrontos politikába, amelynek alapján Gaál Gábor a Korunk írógárdáját igyekezett összeverbuálni.

Természetesen a fasizmus erősödése idején nem csak Fodor-nál lehetünk tanúi bizonyos aktivizálódásnak, hanem minden etikai beállítottságú, humanista művésznél, pl. Babits Mihály-

²⁸ Független Magyarország 1943. júl. 19.

²⁹ *Felkavart világ*. 438–439.

³⁰ Id. Antal Gábor i. m. 145.

nál is, aki még a „prófétaságot” is vállalja. Fodor esetében mégis többről van szó: őt „dühödte szerelem” fűti „tenni, zúgni, változtatni itt”: „Hang úz, tenni kell! / Hatni, tépni, sírni, üvöltöni, / Hiába élt jók sorát töltöni!” (*Próféta*). Ezidőtájt közvetlenül hangot kap verseiben a társadalmi elnyomás elleni tiltakozás: „A robot népe, Ádám átkával a vállain” húzza az igát, „A paraszt, az árva, örök cseléd” stb. (*Szél a tarlókról*). Foglalkoztatja a haza, a magyarság sorsa: „Haza! Nem voltam olcsó / Prófétád soha!”; „... hős / Magyarságunk akarni: a szabadság!” „A Magyarral – az Emberért!” – fogalmazza meg költői ars poétikáját (*A magyarral az emberért*).

Ez a közvetlen, tárgyiasabb, egyértelmű fogalmazás azonban ritka Fodornál, nem jellemzője költészetének. Lírája ekkor is közelebb áll a tizenkilencedik századi nagy romantikusok pátozához, amely – meg kell mondanunk őszintén –, a harmincas évek vége felé, a negyvenes években már gyakran üresen cseng, szólamszerűnek tűnik nála. Már Shelley magasröptű szárnyalásától ihletett ódáinak a címeit is anakronisztikusnak érezzük: *Óda a távozó naphoz*, *Óda az emberi haladáshoz*, *Óda a Szabadsághoz* stb. Nem hiteles az ezen ódákból sugárzó általános, „szebb világba” vetett hit megéneklése sem: „Csúf, rossz a ma: de nézz magasra el csak – / Jövők csillognak, mint bűvös hegyek”; „Az embernek el kell érnie, amit / Szellemével nagy sorsa kiszabott: / A száz egy-nép-testvér lakta földet, hol / Mind élhet, aki látja a Napot.” (*Óda az emberi haladáshoz*), Vagy másutt: „Fel! légy a kor zászlója! Míg az éj / Tart, tündököl a fény! Mi egyedül / Fűt: az Igazság legyen, s egy szenvedély: / Szabadság . . .” (*Költő, hozzád szólok*).

Nem volna helyes a patétikus megnyilatkozások jelentőségét lebecsülni. Azonban a megfoghatatlan, misztikussá növelt általános Szépség, Jóság, Igazság, Szabadság stb. megéneklése mégis csak megreked az irántuk érzett nosztalgiánál. Fodor nem az a költő, aki ki tudna térni az etikai problémák elől, de nem is politikai költő a szó valódi értelmében. Mint közéleti ember, újságíró, nem riad vissza az olykor nem is veszélytelen

egyértelmű állásfoglalástól, kiállástól: tanúsítja ezt gazdag publicisztikai tevékenysége, de költőként szívesebben időzik az elvont, végső kérdések szférájában. Menekülés ez is, kitérés a problémák pontos, egyértelmű megnevezése elől.

Fodor is, mint sokan mások, a szépség keresése közben „A háromszor-titok szörnyű világon” megpróbál a természet idilli otthonosságánál vigaszt találni, megcsodálja a „víz folyó himzését s a fát”, megfigyeli, amint a „fémfényű” csillag sistereg betegen”, de csakhamar rá kell döbennie, hogy „Mindig véletlen volt a Szép!” (*Későn*). Ezért vágyódik vissza a fantázia által kiszínezett, megszépített múltba: „Sokszor, úgy szállnék egy friss, piros régi korba / Vissza e késő világból” – sóhajtja (*Vágy, messzire*). „Mért érzem most körül az antik árnyak / Nagy lengését . . .”, „. . . s kínoznak messzi látomások, / Mikor fájnak a ma dolgai, fájnak!” (*November végén*). Nem leli helyét, idegennek érzi magát saját korában, s ez az életérzés nála nem időleges, végigkíséri pályáján. „E világon egyedül vagy, magadban” – olvashatjuk még az 1954-ben megjelent *Magam nyomában* című kötetben is (*Hű társad: éneked*).

A harmincas évek második felében erősödik fel benne igazán a „kiválasztottság” tudata: „Ki nem innen való: ne várjon itten / Árny-boldogulást; de menjen magán, / Mint a próféták, nép közt, néma csendben, / Suhogó erdők közt, a Hang után” (*Összhang nélkül*). A „Világon kívül és mindeneken kívül” (*Mindeneken kívül*) érzi magát a költő, hiszen: „E világ nem az én világom” (*Poklot sokfelé jártál*) – amint büszkén vallja: „Egy más világban égek én.” (*Magányos*). A természet, a kozmosz, a szépség, a kultúra világa, ahol igazán otthon érzi magát, ezért vállalja tudatosan az elszigeteltséget, a magányt: „Magam vagyok és jól vagyok” (*Magányos*) – írja, bár nem elég meggyőzően: „Isten vagyok magamban.” (*Felelőtlen*). Ebben a hangvételben – miként Fodor egész lírájában – szintén van egyfajta póz is. Ezzel maga is tisztában van, ezért tudja oly találóan jellemezni saját költészetét kései önelemző poémájában a *Végtelen menetben*:

Dacos, kemény fiút árult a látszat,
 De mélyen annál érzőbb voltam én
 E kettő alkotott, erő, mi mázt ad
 S belsőmben félszeg voltam, és szerény;
 De épp mert mélyen éltem, legvalómban
 Páncélt vontam, mely megvédjen, körém,

...

Mert ellenség – éreztem –, mi körülvesz,
 Anyag, ember: s jaj, ha erőd alá!

...

S mintha nem is értenék szavam,
 S hogy közjük tartozóként csináljam,
 Póztoltam is sokszor, én társtalan.

A szerepjátszás ezidőtájt tudatosodik benne, Antal Gábor figyel fel rá, hogy innentől egész sor versében „mások maszkjában” mondja el legbensőbb, legszemélyesebb vallomásait is.³¹ Gyakori jelenség ez oly korban, amikor a költő, a művész, nem nyilatkozhat meg közvetlenül, „álcát” kényszerül öltetni. Ezt teszi Babits is a *Jónás könyvében*, mely minden bizonnyal hatással volt Fodorra. De Fodornál ez állandósul, költői magatartássá válik. Nem törekszik epikai hitelre, saját tehetetlen dühét, sérelmeit, fájdalmát, panaszát, átkozódásait adja „történelmi elődjei” szájába, akiket a „gyilkosokkal, kalandorokkal” tele világ éppúgy nem értett meg, mellőzött, kitzasztott, mint őt. Milton, Vörösmarty, Illés próféta, Katona József, Joel próféta, Vajda János, Shakespeare, Orfeusz, Dante, Ámos és lehetne folytatni a sort egészen az *Egy plánta énekei*ig, mind arról beszélnek, ami Fodornak fáj, ami őt az egész világ ellen fordítja, ahol „minden csodálatos / Volt, minden: csak az ember nyomorult”, ahol a „sok zsvánnyal együtt” kellett élnie: „Kikkel itt lenni is lealjasít” (*Végtelen menet*).

Ebből a világlátásból nem következhet más, csak a teljes nihil – ahol a harmincas évek közepén Fodor is tartott –, vagy a mártíromság, a kiválasztottság érzése, a próféta szerep vállalása. Valójában ebben segítette Fodort a Méliusz kritika, és a

³¹ Uo. 16.

baloldali mozgalmakkal való kapcsolat. Vállalni lehetetlent is, hogy az eltévelyedett emberiséget jobb útra térítsük, miként az ószövetség prófétái tették: „Mert halálnál gyászosabb az élve némulás” (*A tékolai pásztor*). Csakhogy a prófétaóság „kiválasztottságot”, elszigeteltséget, társadalmon kívülrekedtséget is jelent, a próféta szava a kortársak között mindig süket fülekre lel, nem több puszta kiáltó szó. Ámós, a tékolai pásztor, is csak isteni csoda segítségével tudja legyőzni a zsarnokságot. Kétségkívül az emberi közösség utáni vágy, az emberiségért feltétlenül tenni akarás hevíti, teszi értékessé, rokonszenvenné Fodor egész költészetét, de ott kísért benne mindvégig valami predestináltság, a sorssal szembeni kiszolgáltatottság, a tehetetlenség érzése is: „terv volt csak életem – panasolja a *Végtelen menetben* –, Álom-láz kint s bennem, szeszély, varázslat”.

A magányézés és közösség utáni vágy, küldetéstudat és tehetetlenségre kárhoztatottság belső drámája Fodor mélyen humanista, etikus központú költészete. A Szépség megszállottja volt, „ott csüngött” „csillagán”, szerette a „száz-pompájú földet”, de soha nem tudta feledni, hogy itt „Minden percben gyilkolnak valakit / Vagy valamit.” (*Itt a Földön*). Harmónia után vágyott, ahol az ösztön, az érzés és az értelem, vagyis – saját szavaival –: az *Erő*, a *Szépség* és a *Bölcsesség* hármas egysége, e „hármastenség” uralkodik „egyenlőn a világon”: „Mi hárman egyek, Isten hű cselédei, / A Minden három isten-elve mi vagyunk.” (*A három egy*). A megismerés vágya, a világ, a lét a mindenség titkainak szenvedélyes kutatása, a nyugtalan keresés vibrál lírájában: „Kerestem, / Töprengtem, vártam és annyit reméltem, / Végső választ nem nyertem semmiben sem” (*Magamba nézve*). Rádöbben, hogy az ember igazában még önmagát sem ismeri: „S legközelebb: testem, te furcsa börtön [. . .] S ki vagy te, és én ki vagyok magamban, / S ki az ki kérdi? Te, ő-én vagyok” (*Végtelen menet*).

Állandó számvetés a világgal adja e líra sodró erejét, lendületét, de belőle fakad behatároltsága, szűkebb horizontja is.

Fodor belső drámája, amikor versbe önti, gyakran még nem érett meg a „színpadra” így inkább születésének a „próbáknak” lehetünk tanúi, izgalmas szépségeivel, kiforratlan zökkenővel együtt. Minden verse közvetlenül felszínre törő vallokozás, kitárulkozás, ítélet önmagáról, a világról, mintegy hangosan gondolkodás az ember, az emberiség hivatásáról: „... minden írás célja, vége egy – / Hogy megtanítsa, mint légy ember: ember” (*Végtelen menet*). Belső ösztöntől hajtva közölni akar mindent, ami benne végbemegy, későn döbben rá, hogy így gyakran éppen a lényeg sikkad el: „Az én bajom – írja önkritikusan –, a túlon túl sok mondanivaló, túlon túl sok anyagomtól nem jutok magamhoz.”³²

Ez a bőség nem jelent igazán művészi gazdagságot; Fodorból éppen a szelektáló képesség, a lényeg kiválasztásának, a művészi tömörítésnek a tudása hiányzik. Igaza van Sándor Kálmánnak, mikor szemére hányja: „Túl sokat írsz Jóska. Felhígulsz így...”³³ Fodor költészete valójában elég szűk témakörben mozog, ezért kénytelen gyakran önmagát ismételni. Nem egyhúrú költő ő, éppen ellenkezőleg: egyetlen dallamot, azaz életérzést, rendkívül sok hangszeren és hangszerelésben játszik. Képalkotó fantáziája hallatlanul gazdag, kifejező-készsége párját ritkítja, versei mégis nem egyszer közhelyszerűek, túlbeszéltek, szétfolyóak. Szabó Lőrinc már első verskötetete kapcsán „e stílus öncélúskodásáról”, „s valami komponálásbeli fogyatékoságról” beszél, ez a megállapítás egész életművére jellemző. Vas István szerint:

„a szavak sokszor mintha külön hangzásukkal, torlódásukkal tiltakoznának a vers zenéje ellen, a mondatok rendje a forma kedvéért gyakran kínosan eltorzul.”³⁴

Fodor szereti a kötött formákat, ragaszkodik hozzájuk, a vers alapvető lényegének tartja őket. Szenvedélyesen kísérlete-

³² *Egy költ. tört.* 16.

³³ *Felkavart világ.* 743.

³⁴ Id. Antal Gábor i. m. 112.

zik a világirodalom különböző formáival, alakzataival, különösen a stanza, a terzina és a szonett szigorú kötöttségeit alkalmazza előszeretettel. De gyakran az az érzésünk ellentmondás feszül versei szabadon áramló, bőséges, kötetlen mondanivalója és a rigorózusan kötött forma között. Később maga is észreveszi, hogy a túlzott kötöttség könnyen verbalizmushoz vezet: „a vers felpuffad – állapítja meg – a belekényszerített muszály-anyagtól, hogy az a verset, a forma igájával kitöltse.”^{3 5} Talán éppen e fölismerés nyomán a hatvanas évektől bizonyos egyszerűsödési, letisztulási folyamat megy végbe költészetében. Természetesen költői alaphangjában ez nem jelent lényeges változást, lírájára tovább is a romantikus szárnyalás, az egymásbafolyó mondatok bőséges áradása a jellemző. Mégis a kozmikusba táguló minden: „A föld, az ég, ma múlt s határtalan” (*Végtelen menet*), valamint a prófétikus átkozódás helyét a higgadtabb szembenézés a tényekkel, a társadalmi, emberi számvetés, az emlékezés, az önelemzés veszi át. Szükségszerűen következik ebből, hogy költői eszközei, képei is tárgyiasabbak, valóságközelibbek, egyszerűbbek lesznek.

Nem volt célunk Fodor költészetének részletekbe menő elemzése, lírájának néhány, egész pályáját meghatározó jegyét kívántuk csak kiemelni. Egyéni hangú, gazdag életmű az övé, mely jelentős helyet foglal el huszadik századi irodalmunkban, de vannak tehertételei, gyengéi is, melyek meghatározták beszűkítették kibontakozásának lehetőségeit.

^{3 5} *Egy költ. tört.* 81.